

תודעה כמנוף: הקמפיין הישראלי בסוגיית הגרעין האיראני

רון דנגור¹

רקע

תוכנית הגרעין של איראן מהווה בשני העשורים האחרונים סוגיה ביטחונית מרכזית בראייתה של ישראל. על רקע זה ניהלה ישראל מערכה רבת ממדים לבלימתה, בין השאר באמצעות קמפיין תודעתי מורכב, שנמשך מקיץ 2002 – מועד חשיפת תוכנית הגרעין האיראנית – ועד יולי 2015, המועד שבו נחתם ההסכם בין איראן והמעצמות על הגבלתה.

מאמר זה עוסק במאפיינים המרכזיים של הקמפיין שניהלה ישראל, אשר כלל ארבעה מרכיבים ומוטיבים מרכזיים בתחום המערכה על התודעה: הראשון והבסיסי, שליווה את כל התקופה, היה חשיפתה והעלאתה למודעות של הסכנה שבפרויקט הגרעין האיראני; השני התמקד בהדגשת האיומים האחרים שמציב המשטר האיראני, ובראשם מדיניותו התוקפנית, הכוללת מעורבות בטרור ועיסוק נרחב בפיתוח טילים ארוכי טווח; המרכיב השלישי היה האיום בתקיפה צבאית ישראלית אפשרית על מתקני הגרעין של איראן, שבלט כנרטיב מרכזי בעיקר בשנים 2010-2012; המרכיב הרביעי, שתפס את הבכורה מאז 2013, עסק במשא ומתן בין המעצמות לאיראן ובהסכם הגרעין שהושג ביניהן. המאבק בהסכם החריף בחודשים האחרונים על רקע פרישתה של ארצות הברית ממנו, אולם המאמר אינו עוסק בכך בשל היעדר פרספקטיבה מספקת. המאמר מתמקד במספר שאלות בסיסיות: מה היו העמדות העיקריות של ישראל בשאלת הגרעין האיראני, ובהקשר זה: מה היו המטרות העיקריות של מערכת התודעה הישראלית?; באילו כלים עשתה ישראל שימוש בקמפיין שניהלה?; לאילו קהלי יעד כיוונה אותו?; אילו מהנרטיבים בקמפיין היו קבועים ואילו השתנו? לסיום ינסה

1 רון דנגור – לשעבר סגן ראש אגף המחקר במשרד ראש הממשלה.

המאמר לבדוק מה הייתה מידת ההצלחה של הקמפיין, האם ניתן למצוא קשר בין פעילות התודעה ובין התוצאות בפועל, ומהן המסקנות הכלליות שניתן להסיק כלפי מערכות תודעה ארוכות.

תוכנית הגרעין האיראנית: ההערכות, האינטרסים והעמדות הישראליות

העמדות הישראליות הרשמיות כלפי תוכנית הגרעין של איראן נותרו עקביות ויציבות לכל אורך תקופת הקמפיין, ולפיהן מטרתה של התוכנית האיראנית היא השגת מאגר של כלי נשק גרעיניים. כל העיכובים האיראניים לאורך השנים הוצגו כטקטיים וזמניים, כנובעים מהטעיה, מקשיים טכניים או משיקולים מדיניים. על פי העמדה הישראלית, איראן מרמה את הקהילה הבין-לאומית ומסתירה את יכולותיה ואת כוונותיה האמיתיות. בנוסף לכך, איראן נוקטת אסטרטגיה תוקפנית, הכוללת פיתוח טילים, תמיכה בארגוני טרור ומעורבות במדינות שכנות.

האינטרסים הישראליים כללו, בעדיפות ראשונה, את עצירת תוכנית הגרעין, ורק לאחר מכן את הגבלת כוחה האזורי של איראן ואת הפסקת תמיכתה בארגוני טרור. בהבדל מהאיומים האחרים, יכולת גרעינית איראנית נתפסה בישראל כאיום קיומי. על פי הנרטיב הישראלי, שאיפתה של איראן להשיג יכולת גרעינית צבאית משקפת את האידיאולוגיה הבסיסית שלה ומשתלבת עם היעד של השמדת מדינת ישראל. השילוב בין כוונות אלו ובין השגת יכולות לעשות שימוש צבאי בנשק גרעיני, נתפס על ידי ישראל כאיום פוטנציאלי בלתי נסבל. בנוסף, חששה ישראל שהימצאות נשק גרעיני בידי איראן תביא למרוץ חימוש גרעיני אזורי, שבו עשויות להשתתף ערב הסעודית, טורקיה ומצרים. נשק גרעיני בידי איראן גם יביא, להערכת ישראל, לחיזוק מעמדה האזורי של איראן וישרת את אחת ממטרותיה העיקריות – מיצוב עצמה כמעצמה אזורית הגמונית.

ישראל התנהלה במאבקה בתוכנית הגרעין של איראן בהתאם ל"דוקטרינת בגין", לפיה עליה למנוע ממדינות אויב, כמו איראן, להחזיק בנשק גרעיני גם אם הדבר מצריך שימוש בכוח צבאי. הקו האדום של ישראל ביחס למאמצי הגרעין של איראן היה למנוע ממנה העשרת אורניום לרמות גבוהות, או להפיק פלוטוניום, והשאפה הישראלית הכוללת הייתה לשלול מאיראן את יכולת ההעשרה שלה. הנחת המוצא הייתה שייצור חומר בקיע הוא המרכיב הקריטי בפרויקט הגרעין האיראני.

קמפיין התודעה הישראלי בנושא הגרעין האיראני

מטרתו העיקרית של הקמפיין הייתה להניע את הקהילה הבין-לאומית, ובמיוחד את ארצות הברית, לפעול לעצירת תוכנית הגרעין האיראנית, שכן ישראל לא יכולה לעשות זאת לבדה. ההנחה המקובלת הייתה שהאמצעים שבידי ישראל, כולל תקיפה צבאית,

לא היו עוצרים או מחסלים את התוכנית האיראנית, אלא רק מעכבים אותה, כפי שאישר זאת גם שר הביטחון לשעבר, אהוד ברק.² ביסוס הקמפיין על סיוע בין-לאומי נבע גם מהנורמות שהתגבשו במערכת הבין-לאומית נגד פרוליפרציה של נשק גרעיני ומהתפיסה האמריקאית שראתה באיראן איום על היציבות האזורית ועל אינטרסים אמריקאיים. הקמפיין עסק אמנם בשיקוף העמדות וההערכות הישראליות, אך אלו נועדו לא רק למטרות הסברה, אלא גם כהנמקה לצורך בפעולות בין-לאומיות נחושות, ובעיקר כמנוף להפעלת לחץ בין-לאומי על איראן.

הערכות המודיעין כבסיס לקמפיין

קמפיין התודעה הישראלי נגד תוכנית הגרעין האיראנית התבסס על הערכות מקצועיות של הדרג המדיני הסתמך על מידע מודיעיני ועל אמירות של גורמי מודיעין בכירים, שהיו אמורים להעניק לקמפיין תוקף ואמינות. במקביל, פירש הדרג המדיני לעיתים באופן שונה חלק מהנתונים ושם עליהם דגשים אחרים מאלה של קהילת המודיעין.³ כך, לדוגמה, מדי פעם פורסמו הצהרות מתונות יחסית של בכירי קהילת המודיעין הישראלית,⁴ שעמדו בניגוד לנרטיב המוביל של הדרג המדיני,⁵ ובהן הערכות שאיראן טרם החליטה האם לפתח נשק גרעיני.⁶ חלק מההערכות המודיעיניות היו קרובות בנקודות מסוימות לאלו של גורמי מודיעין זרים. למרות פערים אלה, המסרים של הדרג המדיני ושל הדרג הביטחוני בישראל בכל הנוגע לסכנה שבעצם קיומה של תוכנית גרעינית-צבאית איראנית ולפעילותה האזורית והטרוריסטית של איראן, היו בדרך כלל דומים.

קמפיין התודעה הישראלי נגד תוכנית הגרעין האיראנית התבסס על הערכות מקצועיות של גופי המודיעין הישראליים. הדרג המדיני הסתמך על מידע מודיעיני ועל אמירות של גורמי מודיעין בכירים, שהיו אמורים להעניק לקמפיין תוקף ואמינות. במקביל, פירש הדרג המדיני לעיתים באופן שונה חלק מהנתונים ושם עליהם דגשים אחרים מאלה של קהילת המודיעין.³ כך, לדוגמה, מדי פעם פורסמו הצהרות מתונות יחסית של בכירי קהילת המודיעין הישראלית,⁴ שעמדו בניגוד לנרטיב המוביל של הדרג המדיני,⁵ ובהן הערכות שאיראן טרם החליטה האם לפתח נשק גרעיני.⁶ חלק מההערכות המודיעיניות היו קרובות בנקודות מסוימות לאלו של גורמי מודיעין זרים. למרות פערים אלה, המסרים של הדרג המדיני ושל הדרג הביטחוני בישראל בכל הנוגע לסכנה שבעצם קיומה של תוכנית גרעינית-צבאית איראנית ולפעילותה האזורית והטרוריסטית של איראן, היו בדרך כלל דומים.

2 למשל, כשנשאל ברק בראיון עיתונאי על אופציית התקיפה באיראן, הוא ענה: "אנחנו לא משלים את עצמנו. המטרה שלנו אינה לחסל את תוכנית הגרעין האיראנית... אם נצליח לעכב את תוכנית הגרעין בכמה שנים, יש סיכוי טוב שהמשטר לא ישרוד... כך שהמטרה היא עיכוב". ארי שביט, **הארץ**, 10 באוגוסט 2012, <https://bit.ly/2ViDIRZ>

3 על עבודת המודיעין בסוגיית הגרעין האיראני ראו: סימה שיין, "אתגרי המודיעין בסוגיית הגרעין האיראני", בתוך: שמואל אבן ודוד סימן טוב, עורכים, **אתגרי קהילת המודיעין בישראל**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב, יוני 2017.

4 יואב זיתון, "ראש אמ"ן: קולות באיראן לשקול תוכנית הגרעין", *ynet*, 14 במרס 2013, <https://bit.ly/2VhMysu>

5 "Mossad, CIA Agree Iran Has Yet to Decide to Build Nuclear Weapon", *Haaretz*, March 18, 2012, <https://bit.ly/2SVQOBf>

6 "ראש אמ"ן: 'איראן טרם החליטה אם לפתח נשק גרעיני'", וואלה!, 2 בפברואר 2012, <https://bit.ly/2U5hpbq>

ערוצי ההפצה וקהלי היעד של המסרים

הקמפיין הישראלי הובל לכל אורך התקופה על ידי ראשי הממשלה אריאל שרון, אהוד אולמרט ובנימין נתניהו, וכן על ידי שרי הביטחון שלהם, ובמיוחד אהוד ברק. להובלה בדרג הגבוה ביותר היו מספר סיבות: מדובר בנושא אסטרטגי שישראל ייחסה לו חשיבות עליונה; הקמפיין נועד להשפיע על מנהיגים אחרים בזירה הבין-לאומית; הטיפול בסוגיה חייב קשר הדוק עם הממשל האמריקאי.

הקמפיין הישראלי כוון לחמישה קהלי יעד עיקריים: ראשית, לממשל האמריקאי, שהחלטותיו בהקשר לגרעין האיראני הנין מכריעות; שנית, למשטר האיראני, שאותו רצתה ישראל להרתיע; שלישית, לממשלות אחרות בעולם, בעיקר באירופה ובאסיה, וכן בסין וברוסיה; רביעית, לדעת הקהל האמריקאית והעולמית, במטרה להפעיל באמצעותה לחץ נוסף על מקבלי ההחלטות; חמישית, לציבור הישראלי, במטרה לגייסו לתמיכה במדיניות הממשלה.

שני ערוצי ההפצה העיקריים היו דיפלומטיה ודיפלומטיה ציבורית. האחרונה כללה שימוש מועט יחסית בסוכנויות הרשמיות, כגון לשכת העיתונות הממשלתית. גם דובר צה"ל כמעט שלא היה מעורב בקמפיין. חלק ניכר מהמסרים הפומביים הועברו בנאומים, בהצהרות, בראיונות ובתדרוכים של הדרג המדיני מול כלי התקשורת בארץ ובעולם. בתקופה הנדונה כמעט לא היה שימוש בהעברת מסרים דרך רשתות חברתיות. חשבון ה"פייסבוק" של ראש הממשלה נתניהו שימש להפצה חוזרת של אמירותיו ונאומיו, ולמעשה כעוד אמצעי תקשורת.⁷ דוחות של הסוכנות הבין-לאומית לאנרגיה אטומית ושל מכוני מחקר זכו להבלטה ולפרסום, במיוחד כשחזקו את המסרים הישראליים. הדיפלומטיה הציבורית נועדה לכל קהלי היעד, בעוד שמאמצי ההשפעה הדיפלומטיים כוונו בעדיפות לדרג מקבלי ההחלטות בממשל האמריקאי, ולאחר מכן למנהיגי שאר המדינות. בנוסף, הועברו מידע ומסרים לגורמים מקצועיים, כגון אנשי מודיעין ואנשי אקדמיה.

מסרים עיקריים ורטוריקה

מרבית הדוברים הישראליים תיארו את פרויקט הגרעין האיראני במונחים חמורים ביותר. ההגדרה המוסכמת עוד משלב מוקדם הייתה שאם איראן תגיע ליכולת גרעינית, עלול להיווצר "איום קיומי" על ישראל.⁸ הרושם היה שאיראן מתקדמת ללא הפוגה

7 חשבון ה"פייסבוק" של בנימין נתניהו: <https://bit.ly/2VhMCiK>

8 במאמר שפרסם ב"ידיעות אחרונות" כבר בפברואר 1993, תחת הכותרת "הסכנה הגדולה", טען נתניהו כי נשק גרעיני בידי איראן יהווה איום קיומי על ישראל. לדבריו, איראן עלולה להגיע לכך בשנת 1999 ויש לגייס את העולם כולו כדי לעצור אותה: <https://bit.ly/2Iwsz0j>; ראו גם נאום ראש הממשלה אהוד אולמרט בקונגרס האמריקאי: <https://bit.ly/2Veu1Nt>; התבטאויות מאוחרות יותר של נתניהו, הפעם כראש הממשלה, הוסיפו לטעון כי נשק גרעיני בידי איראן יאיים

בפיתוח הנשק הגרעיני,⁹ וההערכות המודיעיניות תמכו בעמדת הדרג המדיני שיש להדגיש את תחושת הדחיפות שבמניעת התפתחות זאת, כמו האמירה שיוחסה לראש אמ"ן, לפיה "שעון החול הגרעיני" הולך ואוזל.¹⁰ על פי הקמפיין הישראלי, המועד בו עלול להתממש האיום היה באופן קבוע "בעוד שלוש עד חמש שנים".¹¹

הרטוריקה והמונחים שבהם נעשה שימוש בכלי התקשורת כדי לתאר את המאמצים הגרעיניים של איראן הושפעו מהעגה הצבאית. איראן תוארה כ"שועטת" לגרעין,¹² כממתינה לשעת כושר "להסתער לפצצה", כמי שעלולה "להיכנס למרחב החסינות", או כמי שכבר הגיעה ל"נקודת האל-חזור".¹³ כתוצאה מכך, ישראל תוארה כנמצאת "עם חרב על הצוואר" וכעומדת, בכל שנה מחדש, בפני "שנת הכרעה".¹⁴ החל משנת 2010 נאמר במסרים הישראליים שאיראן כבר "חצתה את הסף הטכנולוגי".¹⁵ כדי להחרף את תחושת החירום וללחוץ על האיראנים, הוצגה בפומבי בחירה דיכוטומית לכאורה בין שתי אפשרויות: "פצצה או הפצצה".¹⁶ אפשרות שלישית, של מיצוי הלחץ הכלכלי והמסלול הדיפלומטי, זכתה בדרך כלל לחוסר אמון.¹⁷ אפילו לאחר שהוטלו הסנקציות הנוקשות ביותר על איראן בשנים 2011-2012, פקפקה ההנהגה הישראלית

-
- על קיומה של ישראל. ראו, למשל, ראיון לאילנה דיין בתוכנית "עובדה" בנובמבר 2012: <https://bit.ly/2GIHpGo>
- 9 מיה בנגל, "אמ"ן: איראן שועטת לעבר נשק גרעיני", nrg, 21 בספטמבר 2008, <https://bit.ly/2GZ3P5N>
- 10 אנשיל פפר, "ראש אמ"ן: שעון הגרעין הטכנולוגי באיראן כמעט סיים את סיבובו", **הארץ**, 14 בדצמבר 2009, <https://bit.ly/2SmXKlw>
- 11 ראו, למשל, אמירות של גורמים רשמיים מתחילת שנות האלפיים ואילך, לדוגמה: גד לאור, "שר הביטחון בנימין בן-אליעזר: 'תוך 4 שנים איראן תאיים על ישראל בנשק גרעיני'", **ידיעות אחרונות**, 10 ביולי 2001; רונן ברגמן, "תחנה אחרונה בדרך לפצצה", **ידיעות אחרונות**, 8 ביולי 2005; אורלי אזולאי, "ראש הממשלה אולמרט: בתוך כמה חודשים תדע איראן להרכיב פצצת גרעין", **ידיעות אחרונות**, 22 ביוני 2006.
- 12 למשל, ראש חטיבת המחקר באמ"ן, יוסי ביידן, בסקירה לממשלה ב-21 בספטמבר 2008: ברק רביד, "איראן שועטת לעבר פצצה גרעינית", **הארץ**, 22 בספטמבר 2008, <https://bit.ly/2T7wD2v>
- 13 ראש אמ"ן לשעבר, עמוס ידלון, בראיון לבן כספית: "איראן חצתה מזמן את נקודת האל-חזור", nrg, 21 בינואר 2012, <https://bit.ly/2U4gnMW>
- 14 למשל, ראש אמ"ן, אהרון זאבי פרקש, טען באוגוסט 2004 כי "בשנת 2005 יתברר אם איראן תצליח לייצר נשק גרעיני", והתריע ש"בשנת 2005 אנחנו עוברים משנת ההלם לשנת ההכרעה": <https://bit.ly/2SUyF6S>
- 15 "ראש אמ"ן בממשלה: איראן חצתה את סף הגרעין", Ynet, 8 במארס 2009, <https://bit.ly/2BP8XWR>
- 16 את הדילמה הטיב להסביר שר הביטחון לשעבר, אהוד ברק, בראיון עם גידי וייץ: **הארץ**, 14 בינואר 2015, <https://bit.ly/2Ep2bsf>
- 17 גדעון אלון, "ראש אמ"ן: לאחר מארס 2006 לא יהיה טעם יותר למאמץ מדיני מול הגרעין האיראני", **הארץ**, 1 בדצמבר 2005.

בפומבי ביכולתן להביא לשינוי במדיניות האיראנית ולעצירת תוכנית הגרעין של איראן, והדגישה את הצורך באיום צבאי אמין ומפורש.¹⁸

אמירות מתונות יחסית נתקלו לאורך השנים בביקורת, גם מכיוון שפגעו בנרטיב של איום איראני מיידי. דוגמה לכך הן התגובות על הצהרת ראש המוסד דאז, מאיר דגן, שהעריך בתחילת 2011 שאיראן לא תשיג נשק גרעיני לפני שנת 2015.¹⁹ גיורא איילנד, למשל, לשעבר היועץ לביטחון לאומי, טען בתגובה שאמירות כגון אלו הן בעייתיות, מכיוון שהן "עלולות להרגיע את העולם" ולהפחית את הלחץ על איראן.²⁰

הבדלי פרשנויות לגבי "היכולת הגרעינית" ומעמד "הסף הגרעיני"

חלק מהקושי של ישראל בהדגשת חומרת האיום הגרעיני האיראני נבע מפער מושגי ופרשני בינה ובין ארצות הברית ומדינות אירופה. הגישה הישראלית בהערכת משך הזמן לפיתוח נשק גרעיני באיראן התבססה על "התרחיש הגרוע ביותר" (Worst Case Scenario), בעוד שארצות הברית ומדינות אירופה התייחסו ל"תרחיש הזמנים הסביר". זאת ועוד, מרכיב מרכזי בהערכה הישראלית היה בניית היכולות האיראניות, בדגש על יכולת העשרת אורניום, בעוד שארצות הברית ושאר המעצמות התייחסו גם לנושא מסלול פיתוח הנשק ולהיבט הכוונות של ההנהגה האיראנית, ובמיוחד לשאלה האם התקבלה כבר החלטה על חידוש המאמצים לפתח נשק גרעיני.²¹

בנובמבר 2007 פורסמה הערכת המודיעין הלאומית האמריקאית (NIE), שקבעה כי איראן הפסיקה בשנת 2003 את הפרויקט לייצור נשק גרעיני, ומאז טרם קיבלה החלטה לחדשו.²² הערכה זו נדחתה על ידי ישראל, והרגיזה בזמנו גם את נשיא ארצות הברית ג'ורג' בוש, שהעיד מאוחר יותר בספר זיכרונותיו כי הערכת המודיעין הלאומית פגעה במאמצים הדיפלומטיים לגבש חזית אחידה מול איראן.²³ בנובמבר 2011 פורסם דוח סבא"א, שאישש את הערכת המודיעין האמריקאית מ-2007. הדוח ציין שעד שנת 2003 התקיים באיראן פרויקט לפיתוח נשק גרעיני, שאיראן שיקרה

18 נתניהו חזר על המסר גם בנאומו באו"ם בספטמבר 2013, ואף הזהיר שישראל מוכנה לפעול עצמאית נגד איראן. 'Israel "is prepared to act alone against Iran" Netanyahu says,'

The National, October 1, 2013, <https://bit.ly/2ErAXBq>

19 "מאיר דגן: איראן לא תשיג פצצה גרעינית עד 2015", **מעריב**, 6 בינואר 2011.

20 שרה ליבוביץ'-דר, "הכצעקתה?", **מעריב**, 14 בינואר 2011.

21 יוסי מלמן, "בין שני שעוני גרעין", **הארץ**, 19 במרץ 2009, <https://bit.ly/2STAL6O>

22 ראו החלק הגלוי של הדוח: <https://bit.ly/2Dd0JXW>; אמיר אורן, "המודיעין האמריקאי: איראן יכולה לפתח נשק גרעיני אך טרם החליטה לעשות זאת", **הארץ**, 3 בפברואר 2010.

23 George W. Bush, *Decision Points* (New York: Crown Publishing, 2010), pp. 418-419. בוש כותב (בתרגום חופשי): "אינני יודע מה הניע את אנשי המודיעין לכתוב דוח כזה... אולי הושפעו מהכישלון שלהם במלחמת עיראק. מכל מקום, מאותו רגע לא הייתה לי אפשרות מעשית לשים על השולחן אופציה צבאית... והדיפלומטיה שלנו נפגעה".

לגביו והסתירה נתונים הקשורים בו, וכי תחומי מחקר גרעיני אחדים נמשכו בה עד שנת 2009.²⁴ גם דוח מסכם של סבא"א, שפורסם בדצמבר 2015 וסיכם את ממצאי הסוכנות לגבי סוגיית הממדים הצבאיים האפשריים של תוכנית הגרעין האיראנית (PMD - Possible Military Dimensions) חזר על אותן מסקנות.²⁵

האיום האיראני הלא גרעיני

כאמור, קמפיין התודעה שניהלה ישראל התמקד באיום הגרעיני האיראני, אך כדי להעצים אותו ולפגוע במעמדה של איראן, התקיים במקביל מאמץ תודעתי קבוע להשחיר את תדמיתה ולמצב אותה בתודעה העולמית כ"מקור הרוע האזורי". בין היתר הודגשו שאיפת המשטר האיראני להשמיד את ישראל, התנהלותה התוקפנית של איראן באזור, כוונתה לשלוט במזרח התיכון באמצעות יצירת "סהר שיעי", ופעילות הטרור חובקת העולם שלה. תוכנית הטילים האיראנית הובלטה כאיום מרכזי בשני היבטים: הן כחלק בלתי נפרד מבניית יכולת גרעינית צבאית, והן כיכולת תקיפה קונבנציונלית העומדת בפני עצמה ומאיימת על ישראל, על מדינות המפרץ ועל בסיסים אמריקאים באזור. פרסום רב ניתן לתמרוני צבא איראן ולפיתוחים טכנולוגיים איראניים, וכן לניסויים של שיגור טילים.²⁶ בהמשך פעלו מנהיגים ישראלים להבליט את כוונת איראן לפתח טילים בין-יבשתיים,²⁷ כדי להדגיש את פוטנציאל האיום הגרעיני הישיר שלה על מדינות אירופה ואמריקה.

נעשה גם ניסיון ישראלי לחזק את התדמית הג'יהאדיסטית-טרוריסטית של הנהגת איראן ולהשוות אותה לאל-קאעדה ודאעש.²⁸ הדרג המדיני הישראלי הציג תזה לפיה "מפלצת הטרור" המוסלמית הקיצונית העולמית פועלת למעשה בשתי זרועות, דומות במטרותיהן ובשיטותיהן: האחת, סונית קיצונית (אל-קאעדה, ומאוחר יותר דאעש), והשנייה, שיעית קיצונית (איראן וחיזבאללה).²⁹

לצד כל אלה הודגשו היבטים אמוציונליים ואנלוגיות היסטוריות, שנועדו לבסס את הלגיטימיות של תחושת החירום הישראלית ואת ההכרח בעצירת התוכנית הגרעינית של איראן. ראש הממשלה נתניהו ודוברים ישראלים אחרים הרבו להשתמש באנלוגיית

Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran, Board of Governors (GOV/2011/65), November 18, 2011, <https://bit.ly/1Nsifrx> 24

"Final Assessment on Past and Present Outstanding Issues regarding Iran's Nuclear Program, Board of Governors (GOV/2015/68), December 15, 2015, <https://bit.ly/2w3Bpno> 25

אפרים קס, **מן הטרור ועד הגרעין**, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל אביב, 2004. 26

נאום נתניהו בפני ועידת איפא"ק, 6 במרץ 2012, אתר ויקיטקסט, <https://bit.ly/2HZzVjV>. 27

נתניהו: "דאעש שורף אנשים ובאיראן תולים אותם", חדשות עשר, 4 בפברואר 2015, <https://bit.ly/2GUXSqu> 28

סרטון הסברה של לשכת ראש הממשלה, 1 ביולי 2015, <https://bit.ly/2GGT9JK> 29

השואה: המשטר האיראני הושווה למשטר הנאצי;³⁰ נשיא איראן מחמוד אחמדינג'אד (2005-2013), הושווה לאדולף היטלר; מתקני הגרעין האיראניים הוצגו כאנלוגיה למחנות ההשמדה בפולין;³¹ מאוחר יותר אף הושווה הסכם הגרעין בין המעצמות לאיראן בשנת 2015 להסכם מינכן.³²

סקר שנערך באפריל 2012 מצא כי רוב מכריע בציבור בישראל – 74 אחוזים – סבור שנשק גרעיני בידיו של נשיא איראן אחמדינג'אד יכול להוות איום קיומי על מדינת ישראל.³³ באוגוסט 2012 נמצא ש-37 אחוזים מהציבור הישראלי מאמינים שאם איראן תשיג נשק גרעיני, בהחלט תיתכן "שואה שנייה".³⁴ קמפיין התודעה הביא דוברים ישראלים להדהד מרכיבים מסוימים בתעמולה האיראנית באופן לא פרופורציונלי, ובכך דווקא העצימו אותה.³⁵ כך, למשל, הושם דגש רב על אמירות איראניות בדבר השאיפה להשמיד את ישראל, וכן על אמירות של גורמים איראנים בכירים שהכחישו את השואה. דבריו והתנהלותו של נשיא איראן מחמוד אחמדינג'אד שירתו היטב את המערכה הישראלית, וכמוהם גם התמונות ממצעדי השנאה השנתיים ב"יום ירושלים" והסיסמאות מהוועידה להכחשת השואה שארגנה איראן.³⁶ כאמור, הקמפיין הישראלי זיהה את המושג "גרעין איראני" עם המוטיב "השמדת ישראל". השילוב בין זיהוי זה לבין האזהרות התכופות מפני התממשותו הקרבה של האיום הגבירו את החרדה בציבור הישראלי. מאידך חלק מהבכירים בישראל טענו כי מטרתו העיקרית של פרויקט הגרעין האיראני היא כדי לייצר הרתעה ולא דווקא תקיפת ישראל.³⁷

אופציית התקיפה הצבאית על מתקני הגרעין האיראניים

עד שנת 2009, כאשר בנימין נתניהו חזר לתפקיד ראש הממשלה, העמדה הישראלית הפומבית הייתה שהקהילה הבין-לאומית צריכה להוביל את הטיפול בסוגיית הגרעין האיראני, שישראל לא תבצע תקיפה עצמאית על מתקני הגרעין של איראן,³⁸ וכי עליה

- 30 פטר הירשברג, "נתניהו: השנה היא 1936 ואיראן היא גרמניה", **הארץ**, 14 בנובמבר 2006.
- 31 למשל, אלוף בן, "נתניהו מתקרב למלחמה עם איראן", **הארץ**, 6 במארס 2012, Shmuel Rosner, "Playing the Holocaust Card", *The New York Times*, April 25, 2012.
- 32 "משדד הביטחון: הסכם הגרעין עם איראן – כמו הסכם מינכן עם גרמניה הנאצית", *ynet*, 5 באוגוסט 2016, <https://bit.ly/2Iz9cLj>.
- 33 סקר ערוץ 7, 18 באפריל 2012.
- 34 סקר **מעריב**, 10 באוגוסט 2012.
- 35 ראו למשל: רון שליפר, **לוחמה פסיכולוגית**, הוצאת מערכות, תל אביב, 2007.
- 36 ברק רביד, "אחמדינג'אד מכחיש שואה בשביל להשמיד אותנו", **מעריב**, 11 בדצמבר 2006, <https://bit.ly/2GDwLB3>.
- 37 שר הביטחון לשעבר, אהוד ברק, התבטא ברוח זו מספר פעמים, למשל בנובמבר 2011 בראיון לרשת "בלומברג": "ברק: לו הייתי איראני כנראה הייתי רוצה גרעין", <https://bit.ly/2E6bnjX>.
- 38 ראש הממשלה דאז, אריאל שרון, התבטא ברוח זאת, למשל בראיון לרשת "פוקס" במאי 2005: נתן גוטמן, "שרון: ישראל לא שוקלת מתקפה על איראן, וואלה!", 14 במאי 2005, <https://bit.ly/2NoMxjx>.

להישאר ב"מדרון אחורי" בעניין זה. אמנם היו באותן שנים התבטאויות של בכירים ישראלים לפיהן ישראל אינה פוסלת תקיפה עצמאית, אך אלו לא זכו להמשכיות או לקמפיין מסודר.³⁹

במהלך נשיאותו של ג'ורג' בוש הבן (2001-2009) גרסה ארצות הברית כי על ישראל להימנע מלתקוף בעצמה את תוכנית הגרעין האיראנית,⁴⁰ והוסיפה לכך מחויבות

אמריקאית למנוע מאיראן נשק גרעיני.⁴¹ במקביל, ניסו האמריקאים לשמר מול הנהגת איראן תדמית של אופציה צבאית אמינה בהובלת ארצות הברית, שאף זכתה בתמיכה מצד ראש ממשלת בריטניה דאז, טוני בלייר.⁴²

זה היה הרקע לעלייתה בהדרגה בשנים 2010-2013 של אופציית התקיפה הישראלית כמרכיב שלישי בקמפיין. בהיבט זה עסק, בין היתר, ד"ר דניאל סובלמן במחקר שפורסם בארצות הברית בקיץ 2018.⁴³ סובלמן טען שראש הממשלה נתניהו ושר הביטחון ברק החליטו שהדרך להניע את ממשל אובמה לפעולה נחושה מול איראן הייתה להציב איום אולטימטיבי בדמות תקיפה ישראלית עצמאית על מתקני הגרעין האיראניים. המהלך נועד לגרום לארצות הברית ושותפותיה להטיל סנקציות "משתקות" על איראן ולהביאה לבידוד מדיני, להרתיע אותה על ידי הצגת אופציה צבאית אמינה, ולהשיג מחויבות חד-משמעית של הממשל

האמריקאי למנוע מאיראן נשק גרעיני.⁴⁴ על פי מחקרו של סובלמן, כדי להעביר את מסרי המוכנות לתקיפה צבאית, נקטה ישראל מגוון צעדים, ובכללם תרגילים של חיל האוויר,⁴⁵ הצהרות בתקשורת, הדלפות לעיתונאים ושיחות עם בכירים אמריקאים. שר

39 ראו, למשל, כתבתו של עמוס הראל, "שאל מופז: על ישראל להיערך להגן על עצמה מגרעין איראני עם כל המשתמע", **הארץ**, 22 בינואר 2006.

40 "The Washington Files", *State Department Briefing*, January 17, 2006; "Cheney Warns of Iran Nuclear Threat", *The Washington Post*, January 21, 2005.

41 אודי אבנטל, "ארצות הברית ואתגר הגרעין האיראני: ברירה בין חלופות גרועות", **עדכן אסטרטגי**, כרך 9, גיליון 1, מארס 2006.

42 Parisa Hafazi, "Blair Urges UN to Consider Action on Iran", *Reuters*, January 11, 2006.

43 Daniel Sobelman, "Restraining an Ally: Israel, the US and Iran Nuclear Program, 2011-2012", *Texas National Service Review*, Vol. 1, No. 4, August 2018, <https://bit.ly/2XtjTma>.

44 שם.

45 דוברים ישראלים שונים הדגישו את תרגילי חיל האוויר. כך, למשל, צוטטו דברי יעקב עמידור שחיל האוויר כבר תרגל טיסות לטווחים של 2,000 ק"מ: אלי לאון, "עמידור: ישראל יכולה לתקוף לבד את איראן", **ישראל היום**, 18 בנובמבר 2013, <https://bit.ly/2IAmElw>.

הדרך להניע את ממשל אובמה לפעולה נחושה מול איראן הייתה להציב איום אולטימטיבי בדמות תקיפה ישראלית על מתקני הגרעין האיראניים. המהלך נועד לגרום לארצות הברית ושותפותיה להטיל סנקציות "משתקות" על איראן ולהביאה לבידוד מדיני, ולהשיג מחויבות חד-משמעית של הממשל האמריקאי למנוע מאיראן נשק גרעיני.

הביטחון דאז, אהוד ברק, טען בראיון שנתן בשנת 2017 כי הכוונה שמאחורי ההפגנה הפומבית של יכולת התקיפה הייתה כפולה: גם להביא להחרפת הלחץ של המעצמות על איראן וגם להכשיר את הקרקע ולקבל לגיטימציה לתקיפה, אם וכאשר יוחלט עליה.⁴⁶ בתחילת 2009 נכנס ברק אובמה לתפקידו כנשיא ארצות הברית והמשיך את ההתנגדות האמריקאית החרפה לתקיפה עצמאית של ישראל באיראן,⁴⁷ בין היתר מתוך חשש שארצות הברית תיגרר בעל כורחה למערכה הצבאית. במקביל חיפש אובמה, כבר מתחילת כהונתו, נתיב דיפלומטי יעיל לטיפול בסוגיית הגרעין האיראני.⁴⁸ בתחילת שנת 2010 פורסמה בתקשורת האמריקאית הערכה כי ישראל רצינית בכוונתה ובהכנותיה לתקוף את תוכנית הגרעין של איראן וכי יש לקחת בחשבון תקיפה ישראלית עצמאית.⁴⁹ על פי מחקרו של דניאל סובלמן, רבים מבכירי ממשל אובמה האמינו מאז סוף 2011 שממשלת ישראל מתכננת ברצינות לאופציה לתקיפה כזאת. אנשי ממשל אמריקאים אף יצאו באזהרות פומביות לישראל לא לעשות זאת.⁵⁰

שיאו של השיח הציבורי בסוגיית התקיפה הישראלית על מתקני הגרעין של איראן היה במחצית השנייה של שנת 2012. אז סומנו "חלונות זמנים" לכאורה למימוש התקיפה – תחילה באביב 2012,⁵¹ ולאחר מכן בסתיו 2012, עוד לפני הבחירות לנשיאות ארצות הברית.⁵² מקבלי ההחלטות בישראל תדרכו עיתונאים לצורך העברת התראות ומסרים, כולל לציבור הישראלי. דוגמה לכך הוא מאמרו של עורך העיתון "ישראל היום", עמוס רגב, מ־15 במארס 2012, שנכתב לאחר שככל הנראה שוחח יום קודם לכן עם ראש הממשלה נתניהו.⁵³ בכותרת הראשית של העיתון תחת הכיתוב "קשה, נועז,

46 ראיין של אהוד ברק לנחום ברנע: "למה לא הפצצנו באיראן", **ידיעות אחרונות**, 27 באפריל 2017, <https://bit.ly/2VailG0>

47 אפרים קם, "המהלך הצבאי נגד איראן: ההיבט האיראני", **עדכן אסטרטגי**, כרך 11, גיליון 2, אוקטובר 2008, <https://bit.ly/2VhNb5k>

48 Mark Landler, *Alter Egos: Hillary Clinton, Barack Obama and the Twilight Struggle Over American Power* (Ebury Publishing, 2016); David Ignatius, "The Omani Back Channel", Belfer Center, June 7, 2016, <https://bit.ly/2GGU2C4>

49 ראו למשל מאמרו המפורט של ג'פרי גולדברג אחרי שערך פגישות רבות בישראל והגיע למסקנה שתקיפה ישראלית היא בלתי נמנעת וצפויה באביב 2011: Jeffrey Goldberg "The Point of No Return", *The Atlantic*, September 2010, <https://bit.ly/2BP40NH>.

50 למשל, שר ההגנה פנטה בראיון לרשת "פוקס": "Panetta Warn Israel on Consequences of Iran Military Strike", Fox News, November 18, 2011, <https://fxn.ws/2XgyMYZ>.

51 יצחק בן חורין, "פנטה מאמין שישראל תתקוף באיראן עד יוני 2012", *ynet*, 2 בפברואר 2012, <https://bit.ly/2IzwUqL>

52 ארי שביט, "מקבל ההחלטות מתריע: אי אפשר לסמוך על ארצות הברית שתתקוף את איראן בזמן", **הארץ**, 10 באוגוסט 2012, <https://bit.ly/2ViD1RZ> בראיון זה פרס אהוד ברק במפורט את כל השיקולים בעד תקיפה ישראלית.

53 על פי רישום מועדי השיחות בין נתניהו לעמוס רגב, כפי שהועברו לעיתונאי רביב דרוקר: אתר <https://bit.ly/2tA7yPp>, "העין השביעית"

אפשרי", הסביר רגב את ההנמקות לתקיפה צבאית ישראלית באיראן. את המאמר ליוו שתי תמונות סימבוליות: האחת של מתקן העשרה איראני, והשנייה של מטוסי חיל האוויר מעל שער מחנה ההשמדה אושוויץ.⁵⁴ בעיתון "הארץ" פורסמה בקיץ 2012 סדרת מאמרים של העיתונאי ארי שביט שעסקה גם היא בנושא זה, בשם "החזית המזרחית". שביט שוחח, בין היתר, עם שר הביטחון אהוד ברק (אותו כינה "מקבל ההחלטות"), שפירט את ההיגיון האסטרטגי לתקיפה באיראן.⁵⁵ הציבור הישראלי תמך ברובו באופציית התקיפה באיראן. סקר של המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, שנערך במארכס 2012, מצא ששישים אחוזים מהציבור סבורים שתקיפה צבאית היא הדרך היחידה לעצור את איראן.⁵⁶

בנאומו בעצרת האו"ם בספטמבר 2012 צייר ראש הממשלה נתניהו קו אדום על איור של פצצה והזהיר מפני המשך העשרת אורניום לרמה גבוהה על ידי איראן, תוך שהוא מדגיש את הצורך לעצור את ההעשרה מעבר לעשרים אחוזים. על פי דוחות סבא"א מאותה תקופה, איראן לא הגדילה את מאגר האורניום המועשר שלה ולא חרגה מה"קו האדום" של נתניהו.

לקראת סוף שנת 2012 ירד המתח הביטחוני. איום התקיפה הישראלית באיראן הובלט מאז פחות בתקשורת. משלב זה תפסו הסנקציות מקום מרכזי יותר בשיח כאמצעי אפקטיבי לעצירת תוכנית הגרעין האיראנית.⁵⁷

הוויכוח הפומבי עם הממשל האמריקאי סביב סוגיית התקיפה באיראן הגביר את החשדנות בין ישראל לארצות הברית ואף נגרר לעיתים להטחת האשמות.⁵⁸ לעימות גויסו גם דוגמאות ונרטיבים היסטוריים: בכירי ממשל אובמה הזכירו את הניסיון המרהסתבכות האמריקאית במלחמה בעיראק ב-2003 – מלחמה שפרצה על סמך הערכת מודיעין מוטעית; לעומת זאת, בישראל השתמשו באנלוגיה של "דוקטרינת בגין" ובאפשרות לחזור על הניסיון המוצלח של השמדת הכור "אוסיראק" בעיראק

54 עמוס רגב, "קשה, נועז, אפשרי", **ישראל היום**, 15 במארכס 2012.

55 ראו המאמר המסכם של סדרת המאמרים של שביט ובו הפניות לכל הראיונות שקיים: ארי שביט, "ישראל בפני דילמת חייה", **הארץ**, 28 בספטמבר 2012, <https://bit.ly/2Iy4wp7>

56 סקר המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, בעריכת פרופ' קמיל פוקס, 26 במארכס 2012: "רוב אזרחי ישראל תומכים בתקיפה באיראן".

57 עמוס הראל, "עם בוא הסתיו חוזרים לדבר על הסנקציות", **הארץ**, 7 באוקטובר 2012, <https://bit.ly/2tBqddo>

58 למשל, ההאשמה הישראלית (בשם "גורמים מדיניים"), לפיה ארצות הברית מעוותת את הערכות המודיעין וטוענת שאיראן לא מתכוונת להרכיב פצצה בקרוב, וזאת כדי לשלול מישראל את הלגיטימציה לתקיפה צבאית. ראו, למשל, כתבה מפברואר 2012, שבה "גורמים בירושלים" תדרכו את כתב Ynet לפני נסיעת ראש הממשלה לפגישה עם הנשיא אובמה: אטילה שומפלבי, "גורמים בירושלים נגד ארה"ב: מנהלים מערכה כדי שלא נתקוף", Ynet, 27 בפברואר 2012, <https://bit.ly/2tyuEpg>

ביוני 1981, תוך רמיזה גם לתקיפת הכור הגרעיני בסוריה בשנת 2007.⁵⁹ ראש הממשלה נתניהו המשיך להדגיש את זכותה ואת יכולותיה של ישראל לתקוף באופן עצמאי. כך, בראיון לתוכנית "עובדה" בנובמבר 2012 הוא טען שישאל יכולה לתקוף גם בלי אישור אמריקאי, "בדיוק כמו שבגין עשה ב-1981", וכי רק הדרג המדיני הישראלי יכריע בנושא זה.⁶⁰

הבדל מרכזי בין התקיפות הישראליות על כורי הגרעין ב-1981 בעיראק וב-2007 בסוריה ובין תקיפה אפשרית באיראן היה שההכנות לתקיפות בעיראק ובסוריה נשמרו בחשאיות גמורה, ואילו במקרה האיראני התפתח שיח פומבי ער. התנהלות חריגה זו הביאה פרשנים אמריקאים בכירים לפקפק באמינותו של איום התקיפה הישראלי.⁶¹ לכך נוספו פרסומים על חילוקי דעות פנימיים בישראל בין הדרג המדיני לדרג הביטחוני, שחלק מראשיו התנגד לתקיפה. הבולט ביניהם היה ראש המוסד, מאיר דגן, שלאחר שסיים את תפקידו אף מתח ביקורת חריפה על אופציית התקיפה וכינה אותה "רעיון מטופש".⁶²

הקמפיין סביב המשא ומתן לקראת החתימה על הסכם הגרעין

מאמצע 2013 התמקד קמפיין התודעה הישראלי, בהובלת ראש הממשלה נתניהו, בשלב הרביעי שלו – ניסיון להשפיע על המשא ומתן שניהלו ארצות הברית ושאר המעצמות עם איראן. רוב הלחץ כוון לממשל האמריקאי, הן במישרין והן דרך הקונגרס, אך לחץ הופעל גם על שאר המדינות שהשתתפו במשא ומתן, וכן על דעת הקהל. התנגדות ישראלית נחרצת למסגרת שגובשה במשא ומתן הובעה עוד לפני החתימה על הסכם הביניים עם איראן בג'נבה בנובמבר 2013, כאשר התברר שאיראן תהיה רשאית לשמור על חלק מיכולות ההעשרה שלה וכי ההסכם יהיה מוגבל בזמן. ישראל טענה שהסכם הביניים גרוע ויאפשר לאיראן לפתח בהמשך מאגר גדול של נשק גרעיני.⁶³ לאחר שנחתם ההסכם הסופי עם איראן ב-2015, הודיעה ישראל כי היא אינה מחויבת לו.⁶⁴ עוד קודם לכן, במאוס 2015, נשא נתניהו נאום חריג בקונגרס האמריקאי, שנועד ללחוץ על חברי הבית ולהקשות על ממשל אובמה במשא ומתן לקראת ההסכם

59 מייק הרצוג, "השמדת הכור הסורי – מבט נוסף", **הארץ**, 19 באפריל 2018, <https://bit.ly/2HOr6FW>

60 תוכנית "עובדה", 5 בנובמבר 2012, אתר מאקו, <https://bit.ly/2GFN2Fu>

61 Dan Perry, Josef Federman, "Just a Bluff? Fear Grows of Israeli Attack on Iran", AP, February 5, 2012.

62 "מאיר דגן: תקיפה ישראלית באיראן? רעיון מטופש", וואלה, 7 במאי 2011, <https://bit.ly/2Iz44Xu>.

63 יאיר אלטמן, "נתניהו: איראן קיבלה אישור כתוב להפרת החלטות האו"ם", וואלה, 25 בנובמבר 2013, <https://bit.ly/2tAErLB>

64 ברק רביד, "נתניהו: לאחר ההסכם ישראל אינה מחויבת לעסקה" **הארץ**, 14 ביולי 2015, <https://bit.ly/2NIRkCx>

המתגבש עם איראן.⁶⁵ בתגובה לכך כינתה היועצת לביטחון לאומי של הנשיא, סוזן רייס, את הופעת נתניהו בקונגרס "נאום הרסני ליחסים בין שתי המדינות".⁶⁶ ככל שחלף הזמן מאז הנאום, כך גדל הפער בין דרישות ישראל ובין עמדות ממשל אובמה בנושא הגרעין האיראני.⁶⁷

הקושי של ממשלת נתניהו מול הממשל האמריקאי עמד בניגוד לתמיכה לה זכתה עמדת הממשלה מהציבור הישראלי. לאחר חתימת ההסכם בין המעצמות לאיראן, מצא סקר "מדד השלום" של המכון הישראלי לדמוקרטיה, שנערך באוגוסט 2015, כי רוב מכריע של הציבור הישראלי (73 אחוזים) בטוח שנתניהו צודק כאשר הוא מתאר את הסכם הגרעין כ"איום קיומי על ישראל". רוב גדול עוד יותר (78 אחוזים) היה סבור שאיראן תפר בהמשך את מחויבויותיה על פי אותו הסכם.⁶⁸

סיכום: אתגרי קמפיין התודעה הישראלי

קמפיין התודעה הישראלי התנהל במצב מורכב וסבוך: ראשית המקרה האיראני הוכיח שלרוב נדרש מאמץ ארוך ומשולב כדי למנוע נשק גרעיני ממדינה הנחושה להשיגו. זאת ועוד, בניגוד לסוגיית הגרעין הסורי, המקרה האיראני אילץ את ישראל להתמודד עם איום ישיר וחמור על ביטחונה הלאומי כאשר אין ביכולתה למנוע אותו לחלוטין בכוחות עצמה. האפשרויות המעשיות ליצירת לחץ על איראן לצורך עצירת תוכנית הגרעין שלה היו תלויות במעורבות אמריקאית ובין-לאומית: המדובר הן בלחץ מדיני וכלכלי, בהרתעה צבאית אמריקאית (שאכן הביאה בשנת 2003 להקפאת פרויקט הגרעין הצבאי של איראן), בפיקוח בין-לאומי הדוק על מתקני הגרעין של איראן, באופציה לערעור המשטר האיראני, במיצוי המסלול הדיפלומטי והגעה להסכם, ואפילו באפשרות של תקיפה ישראלית – שגם אם תצליח, תחייב גיבוי אמריקאי לישראל ופיקוח על המשך הפיתוח הגרעיני האיראני.

לאתגרים אלה יש להוסיף את הבדלי ההערכה בין ישראל ובין ארצות הברית וגורמים נוספים באשר לחומרת האיום הגרעיני האיראני ולדחיפותו. עמדת ישראל, בעיקר מאז שנת 2010, גרסה שההתקדמות האיראנית בתחום העשרת האורניום מחייבת פעולות מיידיות, בעוד שהאמריקאים והאירופאים סברו כי איראן עדיין אינה מפתחת נשק גרעיני וכי יש להתמקד להשפעת הסנקציות שהוטלו על המשטר האיראני. אמנם, היו קווי דמיון בין האינטרסים של ממשלת ישראל ובין האינטרסים של ממשלי בוש

65 ברק רביד, "נתניהו בקונגרס: העסקה עם איראן גרועה ותוביל למלחמה", **הארץ**, 3 במרס 2015, <https://bit.ly/2SispR7>

66 בראיון לתוכנית הטלוויזיה של צ'ארלי רוז, 25 בפברואר 2015, <https://bit.ly/2Vg26Nf>

67 אמילי לנדאו ושמעון שטיין, "ישראל והסכם הגרעין עם איראן: כרוניקה של כישלון ידוע מראש?",

מבט על, 18 באוגוסט 2015, <https://bit.ly/2ErCgAk>

68 **מדד השלום לחודש אוגוסט – שנת 2015**, 9 בספטמבר 2015, <https://bit.ly/2XkH6a0>

ואובמה בסוגיית הגרעין האיראני, ובמיוחד הסכמה על היעד של מניעת יכולת גרעין צבאית מאיראן, אך במקביל שררה מחלוקת בין ארצות הברית לישראל לגבי השיטה הנכונה לטפל בבעיה והשלבים להשגת היעד: הנשיאים בוש ואובמה התנגדו בתוקף לפעולה צבאית ורצו לשמר בידי הממשל האמריקאי את עצמאות ההובלה של הטיפול בסוגיה, בעוד שתקיפה ישראלית באיראן הייתה שומטת מידיהם את השליטה במצב. האתגר הישראלי גדל גם מכיוון שהממשל האמריקאי היה עסוק במקביל במכלול של בעיות אחרות. בין אלו היו הצורך להיחלץ מההסתבכות במלחמות הממושכות בעיראק ובאפגניסטן והרצון להימנע מעימות צבאי נוסף, המשבר הכלכלי העולמי שפרץ בשנת 2008, ולאחר מכן ההשפעות של אירועי ההתקוממות במדינות ערב ("האביב הערבי") ושל עליית כוחו של דאעש.

הפער בין עמדות ישראל וארצות הברית הוחרף כאשר התברר שממשל אובמה הכיר בזכותה של איראן לשמר ולפתח את יכולות העשרת האורניום, ובכך אימץ עמדה דומה לזו של שאר המעצמות.⁶⁹ עיקרון זה התקבל בניגוד מוחלט לעמדת ישראל, ואף סתר את העמדה האמריקאית המסורתית, שדרשה את השעיית ההעשרה כתנאי לכל הסכם.⁷⁰ ככלל, קשה למדוד השפעה של קמפיין תודעה על החלטות אסטרטגיות של מנהיגי מעצמות ולבודד אותו ממשתנים אחרים. כך גם המצב לגבי הקמפיין שניהלה ישראל נגד תוכנית הגרעין האיראנית. ממשלי בוש ואובמה פעלו על פי תפיסות עולם מגובשות משלהם, וההשפעה הישראלית עליהם הייתה מוגבלת, אם בכלל הייתה קיימת, להיבטים טקטיים ולא לאסטרטגיה האמריקאית הכוללת. גישתו של ממשל בוש למאבק בפרוליפרציה של נשק בלתי קונבנציונלי ובמדינות התומכות בטרור התבססה בקדנציה הראשונה שלו על הפעלת כוח ועל מאמץ להפלת משטרים "סוררים". תפיסה זו עמדה במוקד אסטרטגיית החוץ האמריקאית אחרי פיגועי 11 בספטמבר 2001, ובאה לידי ביטוי, בין השאר, ב"נאום ציר הרשע" של בוש בינואר 2002. גיבוש תפיסה זו, כולל המחויבות האמריקאית למנוע מאיראן נשק גרעיני, נעשה בנפרד וללא קשר להשפעה ישראלית. תפיסה זאת עמדה גם בבסיס ההחלטות של ממשל בוש לצאת למלחמות באפגניסטן ב-2001 ובעיראק ב-2003. אמנם, האמריקאים גילו בתוך זמן קצר כי טעו בהערכתם המודיעינית לגבי עיראק, אך הפגנת הכוח של ממשל בוש תרמה רבות למאבק בפרוליפרציה הגרעין האזורית והביאה להקפאת פרויקט "אמאד" באיראן, לויתור של לוב על תוכנית הנשק הגרעיני שלה ולעצירת פעילותה של רשת ההברחות הפקיסטנית של A. Q. Khan. ככל שהאמריקאים הסתבכו בעיראק, כך העמיקה

69 שמעון שטיין, "האיחוד האירופאי ומשבר הגרעין האיראני", בתוך: **איראן גרעינית – האתגר וההתמודדות הבין-לאומית**, מזכר 103, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, מאי 2010.

70 Wendy Sherman, "How we Got the Iran Deal", *Foreign Affairs*, September 2018, <https://fam.ag/2EqksFS>

התובנה שהסיכויים שארצות הברית תפעל צבאית נגד תוכנית הגרעין האיראנית הולכים ופוחתים. פרסום הערכת המודיעין הלאומית של ארצות הברית בסוף שנת 2007 חי שק את הממשל והתווסף לביקורת הציבורית הנוקבת עליו בעקבות מלחמת עיראק. ממשל אובמה היה מעוניין לפתור את סוגיית הגרעין האיראני בהסכם דיפלומטי, כחלק מתפיסה אידיאולוגית ומדינית כמעט הפוכה מזו של ממשל בוש, וגם זאת ללא קשר לקמפיין הישראלי. הנשיא אובמה, שזכה בפרס נובל לשלום לשנת 2009 על "מאמציו לחיזוק הדיפלומטיה", פנה כבר ביוני 2009, בנאום שנשא בקהיר לאיראן בהצעה למשא ומתן, וזאת לפני שישראל שינתה את דגשי קמפיין התודעה שלה.⁷¹ המאמץ לפתוח בקשר דיפלומטי חשאי בין הממשל האמריקאי ובין איראן נמשך מאז כמעט ברציפות.⁷² בסיכומו של דבר, ממשל אובמה הצליח בראייתו לממש באופן מלא את מדיניותו כלפי איראן: הוא רתם את השחקנים בזירה הבין-לאומית למאמץ משותף, השיג הסכם עם איראן ועצר את תוכניתה הגרעינית לפרק זמן מסוים, וגם מנע תקיפה ישראלית ועימות צבאי נרחב באזור.

ניתן להעריך שישראל אכן סייעה בהעלאת סכנת הגרעין האיראני למודעות הציבור וסיפקה הערכות ומידע חשובים בנושא זה. החלק המשמעותי והאפקטיבי בקמפיין הישראלי היה איום התקיפה, שבלט בשיח הבין-לאומי והשפיע על הפעלת הלחץ על איראן. אפשרות התקיפה הישראלית נדונה בהרחבה בעיתונות האמריקאית והבין-לאומית החל משנת 2010, ונתפסה שם כאיום רציני ואמין.⁷³ בעקבות זאת התחזקה בממשל האמריקאי תחושה של דחיפות בצורך לטפל בסוגיית הגרעין האיראני ולגבש מערכת לחצים אפקטיבית על איראן. על פי שר ההגנה האמריקאי דאז, ליאון פנטה, גורמים בממשל

ניתן להעריך שישראל אכן סייעה בהעלאת סכנת הגרעין האיראני למודעות הציבור וסיפקה הערכות ומידע חשובים בנושא זה. החלק המשמעותי והאפקטיבי בקמפיין הישראלי היה איום התקיפה הצבאית.

האמינו בנחישות הישראלית לפעול צבאית, במיוחד לאור התקיפות שערכה ישראל בעבר על הכורים בעיראק ובסוריה. אחרים בממשל האמריקאי העריכו שהקמפיין

71 "נאומו המלא של נשיא ארה"ב ברק אובמה בקהיר: לכם יש את היכולת ליצור עולם חדש", **הארץ**, 5 ביוני 2009, <https://bit.ly/2BSOfVT>

72 פרטים על כך ניתן למצוא בתחקיר של העיתון "בוסטון גלוב", המפרט את המגעים החשאיים בין ארצות הברית ובין איראן דרך עומאן בשנת 2011 ואת מעורבותו של הסנטור דאז ג'ון קרי במגעים אלה: Bryan Bender, "How John Kerry Opened a Secret Channel to Iran", *The Boston-Globe*, November 26, 2016, <https://bit.ly/2SZpQJ3>

73 אלוף בן, "בנימין נתניהו הוציא צו שמונה לעצמו ולציבור", **הארץ**, 15 במארס 2012, <https://bit.ly/2GZrl2D>; ראו גם הערכת בכיר בצבא האמריקאי: "יתכן שישראל תתקוף באיראן ללא התרעה", *nrg*, 5 בנובמבר 2011, <https://bit.ly/2U4E1IY>

הישראלי הניע את הממשל לפעולה, ושהוא גרם להקדמה של כשנה בהפעלת מערכת הלחצים הבינ-לאומית שתוכננה על איראן.

איום התקיפה של ישראל הגביר כנראה את המוטיבציה של ממשל אובמה להאיץ את המאמצים הדיפלומטיים ולהגיע להסכם עם איראן.⁷⁴ ואכן, בשנת 2012 החלו מגעים חשאיים בין ארצות הברית ובין איראן בעומאן, בערוץ שיחות אחורי, תוך מידורה של ישראל. ההבנות שהושגו בערוץ זה היו בסיס למשא ומתן הגלוי ולהסכם הגרעין שהושג עם איראן בשנת 2015.⁷⁵ לרטוריקה המאיימת של הדרג המדיני הישראלי באותן שנים היה מחיר נוסף: ישראל נתפסה בזירה הבינ-לאומית כתוקפן פוטנציאלי שעלול להבעיר את האזור כולו.⁷⁶

איום התקיפה לא היה היחידי שהשפיע על הגברת הלחץ על איראן. במקביל אליו חלו התפתחויות חשובות אחרות: כך, לדוגמה, ב-8 בנובמבר 2011 פורסם דוח סבא"א על פעילות הגרעין החשאית של איראן, ולאחר מכן הוחמר מאוד הלחץ הכלכלי הבינ-לאומי עליה. בסוף 2011 הטיל ממשל אובמה סנקציות על סחר עם הבנקים האיראניים, בינואר 2012 הטיל האיחוד האירופי חרם נפט כולל על איראן, ובאמצע מארס 2012 נותקה איראן ממערכת העברת הכספים SWIFT. הנשיא אובמה אף הצהיר אז שיש לממשל האמריקאי אופציה צבאית אמינה מול איראן, והצבא האמריקאי ערך ניסויים מתוקשרים בפצצה חדשה חודרת בונקרים. אובמה גם חזר על התחייבותו למנוע מאיראן להשיג נשק גרעיני.⁷⁷

מוטיב הדגשת האיומים הלא גרעיניים בקמפיין התודעה הישראלי נועד בעיקר לשרת את מטרת העל של מניעת האיום הגרעיני. סד האילוצים חייב מתן עדיפות ליעד מרכזי אחד. איומים חמורים אחרים, כמו פיתוח יכולת אש והפצת טילים או תוקפנותה האזורית של איראן, לא זכו לתשומת לב מספיקה במדינות המערב. כך גם הניסיונות התודעתיים לקשר את איראן לאיומי הטרור העולמיים; בניגוד למסרי הקמפיין הישראלי, איראן נתפסה במערב לא כתואמת דאעש, אלא כמי שנלחמת בו, כלומר כבעלת אינטרסים משותפים למערב. שני האיומים המרכזיים בהם נדרשו המעצמות לטפל, בראייתן, בדחיפות היו תקיפה ישראלית אפשרית מזה והגרעין האיראני מזה. שניהם קיבלו מבחינתן מענה בהסכם הגרעין עם איראן.

Sobelman, "Restraining an Ally". 74

Ignatius, "The Omani back channel to Iran". 75

76 כך, למשל, בראיון לרשת CNN, בפברואר 2012, אמר ראש המטות המשולבים של ארצות הברית, גנרל מרטין דמפסי, שתקיפה ישראלית באיראן לא תשיג את המטרות ארוכות הטווח ו"תערער את היציבות": <https://bit.ly/2Ep58ZR>; ראש ממשלת יפן הזהיר באותו זמן את שר הביטחון ברק שתקיפה באיראן היא "מעשה מסוכן מאוד ויגרור הסלמה באזור": <https://bit.ly/2TfAr1q>; שר החוץ של צרפת הצהיר שתקיפה באיראן "תערער את האזור כולו": <https://bit.ly/2SoTuSw>

"Obama Aipac Speech", *The Guardian*, March 4, 2012, <https://bit.ly/2STiLta> 77

המוטיב הרביעי של הקמפיין הישראלי, שהתמקד בהתנגדות למסגרת ההסכם עם איראן, לא הצליח למנוע פשרות אמריקאיות בדרך לגיבושו של הסכם דיפלומטי שכאמור נראה פגום בעיני ישראל. ייתכן שלקמפיין התודעה הישראלי לא היה מלכתחילה סיכוי רב להשפיע על נחישותם של אובמה ושל מזכיר המדינה שלו, ג'ון קרי, וגם לא על הפשרות האמריקאיות שהתקבלו בערוץ השיחות החשאי בעומאן.⁷⁸ עם זאת, הקמפיין התודעתי בשנים 2013-2015, ששיאו הרטורי היה נאום נתניהו בקונגרס האמריקאי במארס 2015, היווה רקע והכנה לקמפיין הדיפלומטי של ישראל שהתחדש לאחר בחירת דונלד טראמפ לנשיא ותרם לפרישת ארצות הברית מהסכם הגרעין עם איראן במאי 2018. ארבעת המוטיבים המרכזיים בקמפיין הישראלי – סכנת הגרעין האיראני, האיום האיראני האזורי ואיום הטילים, האיום בתקיפה צבאית ישראלית וסוגיית ההסכם עם איראן – ממשיכים לאפיין, במינונים שונים, את קמפיין התודעה הישראלי גם היום.

לא ברור אם לפעולות ולאיומים הישראליים הייתה השפעה רבה על המשטר האיראני. איראן הזהירה את ישראל לבל תעז לתקוף אותה, איימה בתגובה מוחצת והרבתה להתייחס, בראש ובראשונה, לאיומים הצבאיים האמריקאיים. ישראל, מצידה, התייחסה בביטול למהלכי תודעה איראניים נגדיים שנועדו להרגיע את המערב. דוגמה בולטת למהלך איראני כזה היא הפתווה שפרסם לכאורה המנהיג הרוחני של איראן, ח'מנאי, השוללת ייצור, הפצה ושימוש בנשק גרעיני.⁷⁹

מסקנות ולקחים כלליים

קמפיין תודעה כמנוף להנעת מעצמת על

כאמור, מטרה מרכזית של קמפיין התודעה של ישראל נגד תוכנית הגרעין של איראן הייתה להפעיל את ארצות הברית כמנוף. המורכבות של קמפיין זה נבעה מהבדלי העוצמה והיכולות בין ישראל ובין ארצות הברית ומן ההכרח שראתה ישראל להימנע מסיכון היחסים המיוחדים עם וושינגטון, המהווים כידוע מרכיב קריטי בביטחונה הלאומי. לאור זאת, הלקח המתבקש הוא שבכל מאבק על התודעה במיוחד כזה הנועד להשפיע על מנהיגי מעצמה יש חשיבות מיוחדת לשליטה מלאה על מסרי הקמפיין התודעתי ועל אמירות מאוזנות בכל הערוצים. המנהיגות הישראלית צריכה לזהות היטב את האינטרסים ואת הרגישויות של ארצות הברית, על שלל הגורמים בה. ישראל אמורה להביע את עמדתה העצמאית, אך גם להקפיד במקביל שלא להיתפס

Jay Solomon, "Secret Dealing with Iran Led to Nuclear Talks", *The Wall Street Journal*, 78 June 28, 2015.

Michael Eisenstadt, Mehdi Khalaji, "Nuclear Fatwa: Religion and Politics in Iran's Proliferation Strategy", *Policy Focus* #115, September 2011. 79

כמי שמנהלת מדיניות מניפולטיבית, או כמי שדוחפת את ארצות הברית למעורבות צבאית בעל כורחה.

אינטרסים ותפיסות אסטרטגיות של מנהיגי מעצמות כמגבלה לאפקטיביות של קמפיינים תודעתיים

למרות הניסיון הישראלי להשחיר את הדימוי של איראן, ממשיך אובמה ומנהיגי שאר המעצמות ראו בה גורם רציונלי שיכול להיות שותף למאבק בדאעש ולהסדרים אזוריים. בנוסף לכך, לנשיא אובמה היה אינטרס להגיע להישג דיפלומטי בנושא תוכנית הגרעין של איראן ולהשאיר אחריו מורשת שאחת מכותרותיה תהיה הסכם עם איראן. הניסיון הישראלי לשכנע את אובמה שההסכם עם איראן הוא בעייתי ומסוכן בטווח הארוך, לא שינה את נחישותו.

יצירת תחושת איום – גורם מרכזי להאצת תהליכי קבלת החלטות של מנהיגים
כך תחושת האיום מצד ארצות הברית שחוותה איראן אחרי המלחמה בעיראק הובילה אותה להקפאת פרויקט הגרעין הצבאי שלה בשנת 2003. איום התקיפה הישראלי על איראן והחשש ממלחמה אזורית שהדבר יגרור יצרו, כנראה, תחושה דומה אצל המעצמות. ואילו בשנים 2011-2012 המשטר האיראני הושפע, קרוב לוודאי, מהלחץ הכלכלי הכבד ומהאיום בבידוד בין-לאומי חמור. השפעה זאת הביאה אותו להחליט "לשתות מכוס התרעלה" ולהתחיל במשא ומתן ישיר עם ארצות הברית, שהוביל בסופו להסכם ב-2015.

מוטיבים בקמפיין תודעה ארוך טווח הם בעלי חלון הזדמנויות מוגבל

יש להבין את מוגבלותו של חלון ההזדמנויות למימוש כל אחד מהמוטיבים של קמפיין התודעה. לאחר שחלון ההזדמנויות עבר, יש לשנות את המוטיב הספציפי ולשים את הדגש על מוטיב אחר. כך, לדוגמה, לאחר שמוטיב ההזהרה הקבוע מפני הסכנה הטמונה בנשק גרעיני איראני לא הביא ללחץ מספק על איראן עד שנת 2010, נוסף אליו בשלב הבא איום של תקיפה ישראלית, מתוך ניסיון להביא ללחצים אפקטיביים יותר עליה. גם מוטיב זה מיצה את עצמו כאשר החל משא ומתן אינטנסיבי עם איראן. בשלב ההוא השפעת ישראל כבר הייתה מועטה יחסית.

נרטיבים המתקבלים היטב בציבור הישראלי לא תמיד רלוונטיים בעולם הרחב

הציבור הישראלי הזדהה עם קמפיין תודעה אמוציונלי בחלקו, שעשה שימוש בדימויים מהשוואה ומההיסטוריה היהודית. המחיר של קמפיין בעל מוטיבים כאלה היה העלאת רמת החרדה אצל הציבור בישראל. אותם מסרים היו אפקטיביים במידה מסוימת גם לגבי חלקים מהציבור האמריקאי, שם הם נועדו להסביר את החשש הישראלי

האותנטי ואת הלגיטימציה של ישראל לפעול. עם זאת, השפעתם על ממשלות אחרות במערב הייתה, ככל הנראה, שולית. כך שנרטיבים אמוציונליים מקומיים רלוונטיים בעיקר לציבור השותף לאותה תפיסה תרבותית ולאותו עולם מושגים, ואינם מתקבלים בהכרח בחיוב על ידי קהלים זרים.

מסרים כפולים עלולים להיתפס כמניפולציה

תקיפה ישראלית אפשרית נומקה בצורך להביא לפגיעה במתקני הגרעין של איראן במטרה לדחות לפחות בכמה שנים את מימוש התוכנית הגרעינית שלה. גם ההסכם עם איראן ב-2015 הקפיא את התוכנית האיראנית, במקרה זה לפחות לעשר שנים, ובכך השיג לכאורה את אותה מטרה שהתקיפה נועדה להשיג. על רקע זה, ההתנגדות הישראלית להסכם הגרעין נתקלה בספקנות, הן באירופה והן בארצות הברית.

קמפיין תודעתי אגרסיבי וממוקד יכול לקדם נושא אחד, על חשבון תחומים אחרים

הקמפיין הישראלי התמקד באיום הגרעין האיראני, וגם המשא ומתן הדיפלומטי וההסכם שהושג עם איראן עסקו בתחום הגרעין בלבד. המחיר היה שאיראן המשיכה וממשיכה גם כיום לפתח ולעסוק באופן אינטנסיבי בתחומים הלא גרעיניים כמעט בלי לשלם מחיר בין-לאומי על כך. תחומים אלו הם המציבים כיום איומים קונקרטיים ומשמעותיים על ישראל ועל מדינות אחרות באזור. הממשל האמריקאי, בעידודה של ישראל, אמנם מנסה בחודשים האחרונים להביא לתיקון מצב זה ודורש מאיראן פשרות במכלול הנושאים, כולל הטילים, המעורבות האזורית והתמיכה בארגוני טרור, אך עד כה ללא הישגים משמעותיים.